

Pogled na unutrašnji dio amfiteatra s novom terasom, nakon završenih radova krajem srpnja 1985.

Eugen Franković

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu,
 Odjel za povijest umjetnosti

Prethodni izvještaj

Amfiteatar u Puli: izvještaj o projektu adaptacije i radovima u toku

Sažetak

Izvještaj je podnesen Društvu povjesničara umjetnosti Hrvatske u travnju 1985. godine o projektu adaptacije i radovima u toku na rimskom amfiteatru u Puli, podignutom u 1. stoljeću naše ere. Projektom adaptacije u temeljnim dijelovima amfiteatra uređuju se: *caffè-bar* s terasom, restoran i turistička recepcija. Investicija se opravdava samofinanciranjem održavanja amfiteatra i jačanjem uključivanja značajnog spomenika kulture u suvremeni život, naročito u turističku privredu. U tu svrhu započeti su radovi kojima se uklanja kamena ispućna dijela temeljnih konstrukcija u zapadnom dijelu amfiteatra, probijaju zidovi na više od dvadeset mjesta, postavlja armiranobetonska ploča u razini prvog cirkularnog hodnika amfiteatra (koja služi kao strop *caffè-bara* i restorana a kao pod terase kafeterije), nadograđuju kameni zidovi i podižu stepeništa, koji odavno više ne postoje, i unose drugi detalji tog ugostiteljskog kompleksa: »šankovi« i ograde na novoj terasi, sanitarni čvorovi i instalacije. Izvještaj smatra da su počinjene slijedeće pogreške: uklonjene su enormne količine originalnog rimskog zida u dobrom stanju (dijelova temeljnih zidova i kame- ne ispune među njima), unesene su nove konstrukcije, čime je alteriran rimski konstruktivni sistem i antička građevina limitirana na građevni vijek armiranog betona, bezobzirno ili neadekvatno primije- njeni su novi materijali ili podignuti hipotetski a odavno nepostojeći dijelovi, unesene su instalacije koje opterećuju građevinu i narušava- ju njezin integritet. Izvještaj ističe da je u intervencijama na arhitek- tonskim spomenicima osnovni projektantski zadatak sačuvati autenti- čnost zgrade. Pritom je presudno shvatiti historijski kontekst iz ko- jega spomenik potječe. Zato je kapitalna pogreška projektantske in- tervecije na spomeniku ahistoričnost. Ona se očituje u izdvajanju arhitektonske forme iz njezina povijesnog konteksta uspostavljanjem prema njoj relacije suvremenog likovnog senzibiliteta nezavisno od generičke prirode te forme. Time se postavlja projektantski koncept slobodan od svake historijske relacije i vezan samo impulsima auto- rova senzibiliteta. Riječ je o formuli za programiranje napada na au- tentičnost spomenika.

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske povjerilo mi je u travnju 1985. godine zadatak da izvidim radove koji su u toku na amfiteatru u Puli. Za vrijeme boravka u Puli (12. travnja) upoznao sam se s dokumentacijom o tim radovi- ma i prikupio druge informacije od stručnjaka koji izvode radove, o čemu podnosim ovaj izvještaj.

U Puli me primila direktorica Arheološkog muzeja dr. Ve- sna Jurkić, projektant mr. Attilio Krizmanić, dipl. ing. arh. (jedan od trojice autora projekta), i nadzorni inženjer Lj. Dugandžić, dipl. ing. arh. Arhitekt Krizmanić informirao me o projektu, uključivši i informacije o izradi one studij- ske dokumentacije koja, izrađivana godinama, prethodi ovom projektu. Arhitektica Dugandžić upoznala me s radi- lištem i pružila objašnjenja na licu mjesta, a dr. Jurkić, s kojom sam razgovarao na kraju boravka, protumačila mi je okolnosti u kojima je pokrenuta akcija za adaptaciju di- jela amfiteatra, zatim arheološka znanstvena istraživanja u pripremama i analize koje su omogućili sami radovi. Pret- hodno sam proučio izvedbeni projekt koji je izložen u Ar- heološkom muzeju. Svi su spomenuti kolege, kao i admini- strativno osoblje u Muzeju i tehničko na radilištu, bili su- sretljivi i pomogli mi da u kratko vrijeme prikupim infor- macije o činjenicama i shvatim probleme koji su prisutni u ovoj intervenciji, tako da mogu, bar u bitnom, u obliku prethodnog izvještaja informirati Društvo.

1. Opće informacije

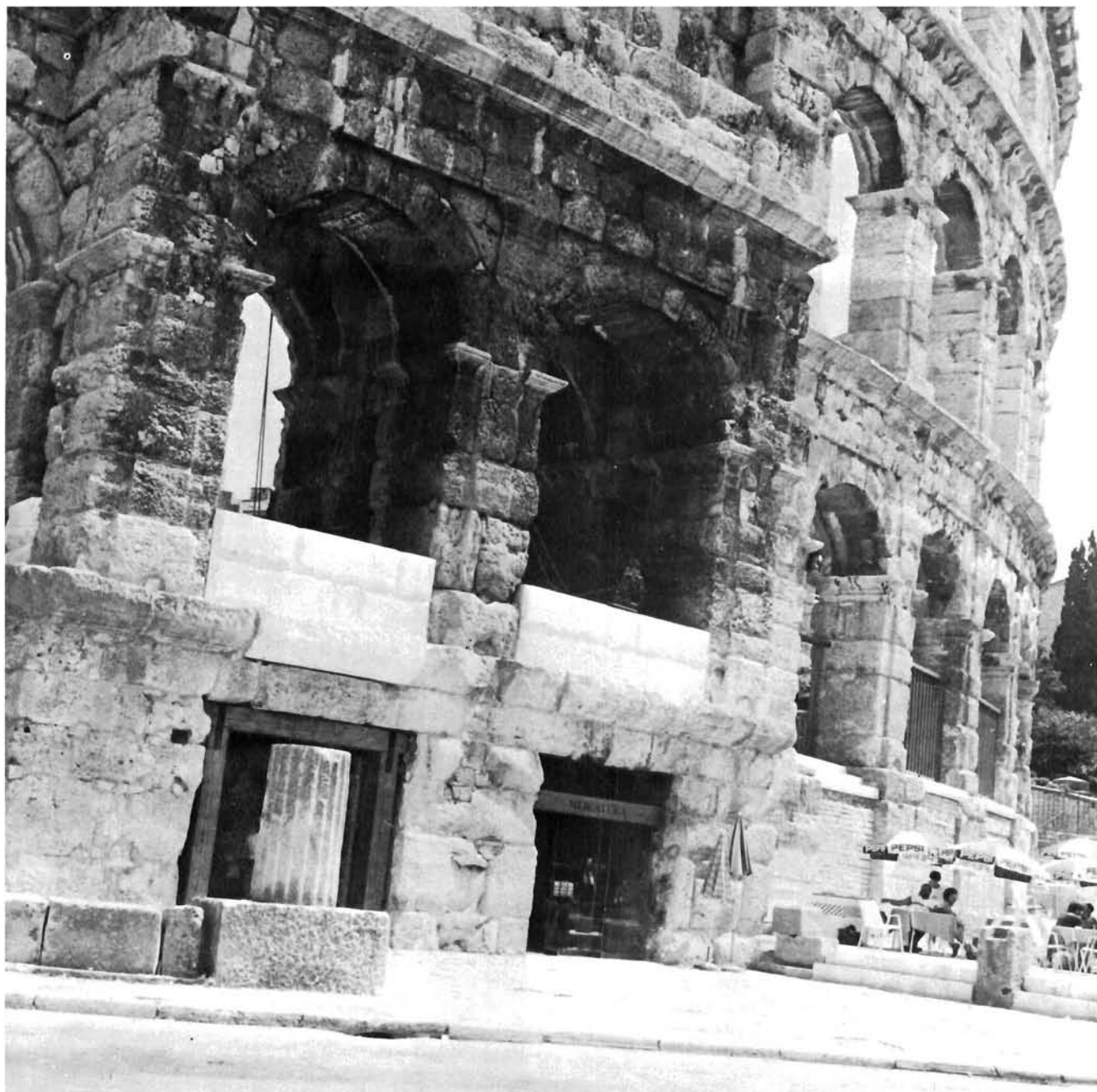
Radovi se izvode na jugozapadnom dijelu amfiteatra i na- laze se u uznapredovaloj početnoj fazi. Idejni projekt izra- dila je autorska grupa: prof. dr. Jerko Marasović, dipl. ing. arh.; Duško Marasović, dipl. ing. arh.; mr. Attilio Krizma- nić, dipl. ing. arh., kao Radna grupa Split, Zavoda za arhi- tekturu Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Investitor je Arheološki muzej Istre u Puli i Skupština op- čine Pula, Odbor za zaštitu, održavanje i korištenje amfite- atra u Puli. (Kolege su me informirali da je finacijski, stvarni investitor trgovinsko poduzeće »Mesoprom« iz Pu- le, a da su Muzej i Odbor to tek formalno.)

S programom već počinju komplikacije. Idejni projekt označava svoj predmet kao »programsku studiju revitali- zacije«, a kao njen sadržaj najprije deklarira »pretposta- vljeno izvorno stanje, valorizaciju i tretman, i idejno arhi- tektonsko rješenje«. Stvarni program, kako to pokazuju već završni prilozi »programske studije«, jesu: *caffè bar*, šank, prodajni prostor i skladište s pomoćnim prostorija- ma i nusprostorijama. Izvedbeni projekt, naravno, već se bavi samo detaljiranjem unošenja tih programskih sadrža- ja u jugozapadne dijelove amfiteatra (te projekte izradio je projektni biro Pula-projekt). Sastav Odbora za revitalizaci- ju amfiteatra je reprezentativan (predsjednik je Odbora Š. Vidulin, predsjednik općine Pula, a članovi, među ostali- ma, akademik A. Mohorovičić, prof. dr. Duje Rendić-Mio- čević, dr. V. Jurkih, V. Ukrajinčik, prof., direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture SRH, i Boško Končar, prof., direktor Regionalnog zavoda za zaštitu kulture u Rijeci).¹

2. Radovi u toku i projekt

Radovi koji su u toku na osnovi izvedbenog projekta sasto- je se u slijedećem:

2.1. Između temeljnog zida vanjskog plašta amfiteatra i te- meljnog zida unutarnjeg plašta protezao se prvi cirkularni

Pogled na dio vanjskog plašta oko ulaza u amfiteatar, nakon završenih radova krajem srpnja 1985.

hodnik iz kojeg se komuniciralo s gledalištem i prostorijama u substrukcijama gledališta. Pločnik hodnika bio je položen na temeljne kazete, ispunjene lomljenim, nevezanim kamenom; pregradni zidovi tih kazeta protežu se između oba temeljna zida plašteva, a postavljeni su okomito na njih. Ti zidovi-pregrade tek dodiruju temeljni zid plašta, i kako nisu vezani na temeljni zid, smatra se da nisu imali neku statičku namjenu te da nemaju tu ulogu niti danas. Na njih i na nasutu kamenu masu među njima položeno je opločenje cirkularnog hodnika; to bi bila uglavnom sva njihova konstruktivna uloga (više od toga da bi trebalo shvatiti kao neki »građevni pleonazam« rimskog graditelja, u tom smislu da podiže i više nego što je potrebno iz

posve statičkih razloga). »Prostori« kazeta nisu, naravno, bili vidljivi jer su od završetka gradnje bili zasuti. Propadanjem amfiteatra, osobito nestankom substrukcije cirkularnog hodnika drugog prstena i kamerih ploča hodnika prvog prstena, taj je kameni nanos kazeta počeo djelovanjem vegetacije, atmosferilija i dr. poprimati karakteristike prirodnog ambijenta; vegetacija je sve više jačala, narušavala zide kazeta pa i ugrožavala temeljne zidove. Razlozi zaštite građevine nalagali su da se sanira to stanje i prekine razorni proces. Trebalo je ne samo ukloniti vegetaciju i očistiti gornji sloj već pokriven humusom nego odstraniti i svu kamenu masu iz kazeta jer već odavno nije bila samo kamena. Pri tome se pružala prilika da se obave istraživanja u

Detalj nove terase s nadogradnjama; srpanj 1985.

vezi s temeljenjem zidova plašta, konstruktivnom ulogom ostalih zidova i drugim. Do ove točke programa radova nema, očigledno, ničeg spornog.

2.2. Međutim, kako sredstva za održavanje amfiteatra nikad nisu dovoljna, a zatim i zato što Arheološki muzej Istre, koji upravlja amfiteatrom, dio dohotka stječe tim upravljanjem, pa napokon zato što se uključivanje spomenika u suvremeni život, a posebno za potrebe turističke privrede, općenito smatra prihvaćenom formulom, program je proširen, odnosno povezan s idejom da se nakon čišćenja ne završi sve ubacivanjem nove mase lomljenog kamena u kazete (i eventualno još postave ploče novog pločnika

na njih), nego da se one privedu suvremenoj namjeni. Tu se pojavljuje program »Mesoprom«. Kazete se uzimaju kao »prostori kazeta« i umjesto šutom pune se turističkim prometom. No zato je potrebno učiniti dvije osnovne pretpostavke: prvo, treba ući u kazete — koje su otvorene samo odozgor — u njihovu razizemlju, i drugo, kada se uđe, potrebno ih je pokriti, napraviti im strop i krov. I to je učinjeno ovako: zidovi kazeta probijaju se vratnim otvorima u smjeru paralelno sa zidom vanjskog plašta i prema zidu unutarnjeg plašta. Kazete se pokrivaju ne samo kamenim pločama, po kojima se hoda, nego i armiranobetonskom pločom, koja treba da nosi ploče hodnika. Tako je nastao sistem prostorija labirinskog tipa, posve nove, suvremene

Pogled na kazete, nakon uklanjanja kamene ispune, u zapadnom dijelu amfiteatra, stanje nakon prekinutih radova krajem srpnja 1985.

Radovi na adaptaciji temeljnih dijelova amfiteatra: u prvom planu pregradni zid, prislomjen na temeljni zid vanjskog plašta amfiteatra, djelomično prekriven kamenom ispunom i nanosom; u drugom planu proboj pregradnog zida i armiranobetonska ploča nad njim; u trećem nadgrađeni novi zid objekta caffè-terase; svibanj 1985.

namjene, bez ikakve veze s originalnom namjenom tog dijela građevine, ali i s određenim pokušajem repetiranja nekadašnjih zbivanja u nestalim prostorijama među substrukcijama, kojih također više nema, a koje su flankirali cirkularni hodnici.

2.3. Obnovljeni pločnik, ispod kojeg su sada smješteni caffè i buffet, nije više samo cirkulacija i malo predaha s vidikom u obilasku, nego postaje površina (»prostor«) terase buffeta i caffèa. Kako su oni, ipak, bez prirodnog svjetla i ventilacije, ta terasa nije nevažna. No nekadašnji cirkularni hodnik imao je ogradu u visini parapetne zone. To je neizbježno i za obnovljeni hodnik i za terasu. Zato se obnavlja ograda cirkularnog hodnika. Autori predlažu: s plastičnim pločama. Sve to znači da prvi »kat« vanjskog plašta mijenja postojeći oblik otvora; oni postaju prilično skućeni. Time je nastao problem odnosa prema otvorima dva gornja »kata«, koji ostaju isti, jer cirkularne hodnike drugog i trećeg prstena ne obnavljamo (zasad). No nije bez značenja ni problem odnosa prema poznatom licu amfiteatra, koji nije samo to (bio) nego je (bio) i Divić-grad.

2.4. Time je nabrojena glavna projektiranih intervencija. Ostaju još detalji, instalacijske inovacije i neke namjere koje su već prisutne u izvedbenom projektu, ali možda još ipak nisu programski definitivno utvrđene.

Detalji su lučno svodenje glavnog ulaznog hodnika (u razizemlju) sa zapadne strane amfiteatra, da bi se omogućio prijelaz cirkularnog hodnika. Kod tog svoda projektanti se oslanjaju na tragove takvog tipa svodenja koje se može primijetiti na tom hodniku. Zatim detalj krila vrata od sekurit-stakla prostorije uz glavni zapadni ulaz i artikulacija vratnih otvora na zidovima kazeta.

Instalacijske inovacije su vodovodne, kanalizacijske, elek-

trične i ventilacijske instalacije. Projektanti ističu princip »nikakve instalacije u zidnu masu«; sve bi trebalo ići ili pod zemlju ili u rimske instalacijske traktove (postoje dijelovi antičkog kanalizacijskog sistema) ili — »na žbuku«.

Namjere su podizanje dijelova temeljnih zidova unutrašnjeg plašta do razine dovoljne da se vidljivo markira ta linija bitne strukture građevine jer se u sadašnjem stanju slabo primjećuje, a u usporedbi s vanjskim plaštem, koji je zapravo gotovo sve što u očima našeg vremena jest puljski amfiteatar, nije ni prisutan za posjetioca.

3. Držim da su u projektiranju intervencija u amfiteatru počinjene slijedeće pogreške:

3.1. *Rušenje antičkog zida.* Prema idejnom projektu predviđa se rušenje antičkih zidova na barem dvadeset i dva mjesta, u širini vratnog otvora ili još širih prolaza. Rušenje se načelno ne može opravdati potrebom očuvanja spomenika. Rijetki su i izuzetni slučajevi kada je u nekoj mjeri i to neophodno. Rušenje u takvom opsegu, kako se izvodi u amfiteatru, jest pustošenje. Projekt možda ne otkriva prave dimenzije tog pustošenja. (Zid dok stoji, kao i njegov snimak na planu, »pokriva svoju masu«.) Treba to vidjeti na licu mjesta, na radilištu, u amfiteatru, gdje pneumatski čekići kompresora odvaljuju — teškom mukom! — zdravo rimsko žide u zaprepašujućim količinama: riječ je ne o tonama, nego o desetinama tona materijala. Prizor je mučan, težak, neshvatljiv. Autentičan zid je dio arhitektonskog spomenika i njega se ne može ukloniti bez štete za cjelovitost građevine. Opravdanja očito nema, ali o objašnjenjima, koja bi trebala da zamijene opravdanja, još poneku riječ kasnije.

3.2. *Nove konstrukcije.* Obnova cirkularnog hodnika prvog prstena namjerava se izvesti, kako je opisano, armiranobe-

Uklonjena kamena ispunja kazeta i kamena masa srušenih dijelova antičkih zidova ukrcavala se utovarivačima u kamione kiperu u kontinuiranom lancu; svibanj 1985.

Probijanje prolaza i vratnih otvora pneumatskim čekićima u antičkom zidu temeljnih dijelova amfiteatra; postavljena je već nova armiranobetonska ploča u razini nekadašnjeg prvog cirkularnog hodnika amfiteatra; svibanj 1985.

tonskom konstrukcijom, koja pokriva prostorije kazeta i nosi pločnik hodnika. Time se čini trostruk prekršaj oštećivanjem autentičnog stanja spomenika: u građevinu se unosi konstrukcija koje nema, nije je bilo, i nije bila poznata njezinim graditeljima; uklanja se konstrukcija koja je autentična i koja je oštećena tek u svom gornjem sloju (pločnik) koji je lako korektno popraviti materijalom i tehnikom starih graditelja; napokon, nova konstrukcija, armiranobetonska, posve je recentna prema starosti amfiteatra. Naše iskustvo s njom ne traje niti stoljeće, a njezin vijek limitiramo na dvije stotine do dvije stotine i pedeset godina. Unošenje takve konstrukcije u konstruktivni sklop, koji već traje dva milenija, ugrožava njegov vijek trajanja niskim limitom trajanja nove konstrukcije: kao da ga miniramo tempiranim upaljačem. Nove su konstrukcije i lučno svodjenje ulaznog hodnika, za što nedostaje dovoljno ostataka, a analogije su posve općenite.

3.3. Novi materijali, ograda hodnika. Nedopustiva je upotreba industrijskog, sintetskog materijala, kao što je plastika, na amfiteatru. Faktumom koja »korespondira« kamenu, ili ga imitira, ništa se ne olakšava. Demonstracija stvarnih karakteristika plastike ovdje je arogantna agresija na spomenik, a prikrivanje — prijevara surogatom. Ostaje otvoren problem nosača ograde; vidljivi su tragovi njihova pričvršćivanja na stupovima a više od toga je teško odrediti; projektanti nisu raspolagali pouzdanijim uvidom.

3.4 Instalacije. Ne bi bilo većeg prigovora na način vođenja instalacija da su sve te intervencije u načelu opravdane. Treba ipak reći da instalacijske cijevi na antičkom zidu nisu nikakva sreća, dok je njihovo ukopavanje u zid očigledno šteta. Krilo vrata projektirane prostorije uz ulazni hodnik nepotrebno se predviđa od sekuritara.

4. Kritički komentar

4.1. Pogreškama koje su pred nama ne treba odricati određenu koherenciju: one imaju zajednički temelj i izvedene su jedna iz druge.

Njihov zajednički temelj jest pogrešna ekonomska procjena i neadekvatna financijska konstrukcija, jer je teško zamisliti apsurdniju tezu od samofinanciranja građevine stare dvije tisuće godina. Ta se je zgrada »amortizirala« već dvadeset do dvadeset i pet puta. Ne postoje više razumni zahtjevi prema njoj. Preostale su obaveze prema njoj. Istina, amfiteatar je vrijednost, ali ta je vrijednost isključivo kulturna, ako ne želimo da ga vandaliziramo. Istina je i to da kulturna vrijednost ima svoj (mogući) ekonomski efekt, ali ekonomska znanost raspolaže metodologijom »benefit analiza« kojima se takve vrijednosti uključuju u ekonomske procese na način koji je njima, kulturnim vrijednostima, podoban. Taj način nije samofinanciranje, niti izvlačenje bilo kakva izravnog dobitka od takvog dobra, nego je kompleksan i do dobitka dovodi posrednim putovima. Tako je ne samo s kulturnim dobrima. Čisto more, lijep vidik, blaga klima također su takve vrijednosti koje imaju i ekonomsku težinu, ali njih nije moguće neposredno unovčiti. Sunce se ne može spakirati i prodati. Tako ni amfiteatar. Ali se amfiteatar može upropastiti pri pokušaju da se izvede takav naum.

4.2. Konceptcija revitalizacije koja slijedi opisanu pogrešnu premisu hoće da spomenik kulture uključi u suvremeni život podvrgavajući ga imperativima investitorskih interesa. Problem se time izvrće i postavlja naopako: umjesto da jačamo prisutnost spomenika u kompleksnosti njegove vrijednosti i raznovrsnosti naših životnih interesa, jačamo »marketinšku« ekskluzivnost investicije. Za šankom dobivamo i amfiteatar na način kojim se amfiteatar prilagođa-

Detalj caffè-bara s prolazom probijenim u antičkom zidu temeljne partije amfiteatra; svibanj 1985.

Šank caffè-terase s nadograđenim zidovima »pretpostavljenog originalnog stanja«; srpanj 1985.

va uloži namijenjenoj mu u ponudi. Pred nama je žrtvovanje spomenika kulture ekonomističkom prakticismu.

4.3. U intervencijama na arhitektonskim spomenicima osnovni je projektantski zadatak sačuvati autentičnost spomenika. Autentičnost razabiremo ako shvaćamo kulturno-historijski kontekst iz kojega spomenik potječe. Zato je kapitalna pogreška projektanta intervencije na spomeniku ahistoričnost. Ona se očituje u izdvajanju arhitektonske forme iz njezina povijesnog konteksta uspostavljanjem prema njoj relacije suvremenog likovnog senzibiliteta nezavisno od generičke prirode te forme. Time se postavlja projektantski koncept slobodan od svake historijske relacije i vezan samo impulsima autorovog senzibiliteta. S takve se projektantske pozicije služi svojim interesima i opslužuje investitorove, a nikako interese zaštite spomenika kulture. Konzervatorska metodologija koja prihvaća taj koncept projektanta intervencije svodi se na slijed negativnih presedana koji zatvaraju krug iznuđenog alibija, a u njemu propada spomenik. Pred nama je zapravo formula za programiranje napada na autentičnost spomenika. Pri tome ne treba da zbunjuje opsežna dokumentacija projektantske i historiografske naravi. Izrađena u okviru pogrešnog koncepta ona pažljivijoj analizi brzo otkriva ispraznost svoje scientističke poze.

5.1. *Buduće opasnosti, sadašnje prijatnje.* S opisanom projektantskom metodologijom autori prelaze na ostale dijelove amfiteatra, postojeće kao i nestale. Osnovna dokumentacijska kategorija pri tome je »pretpostavljeno izvorno stanje« amfiteatra. U ime tog stanja, kao izvornog, predlaže se uređenje nepostojećih dijelova građevine: drugog i trećeg cirkularnog hodnika, gledališta koje su oni punili kao i stepeništa i prostorija substrukcija tih gledališta. Dokumentacija naizgled korektno, na svakom listu tog dijela idejnog rješenja, ponavlja nadjevak u kojem piše da projekt pokazuje izvorno stanje kakvo autori tek pretpo-

stavljaju da je bilo, ali je projekt takav kao da autori imaju dobro zasnovane svoje pretpostavke. One su, međutim, samo pretpostavke, plod analogija, domišljanja o logičnosti nepostojećih konstrukcija i o hipotetskoj neizbježnosti iščekzlih oblika. Autori ih hrabro vraćaju iz nepovrata pripisujući im »izvorni« izgled zaklanjajući se iza atributa »pretpostavljenog«. Istina je jednostavna: ništa od pretpostavljenog nije izvorno u toj dokumentaciji i ništa izvorno što je propalo nitko ne može ni pretpostaviti da se vrati. Ali može mnogo izvornog što se sačuvalo — za našu svijest to je »čitav« amfiteatar koji stoji pred nama — upropastiti priređivanjem takve dokumentacije koja sadrži fotogrametrijski snimanje duhova i predlaže podizanje goleme mase surogata i falsifikata usred i preko zaista izvornog antičkog amfiteatra.

5.2. I tekstualni dio idejnog projekta sadrži tvrdnje, upute i zahtjeve koje treba podvrći istovrsnoj kritici. Tako se tvrdi (točka 3) da razne suvremene priredbe u amfiteatru »traže neminovnu izgradnju pratećih objekata«, da »obnovom dijelova koji su u nasilju eksploatacije amfiteatra kao kamenoloma nestali, treba amfiteatru vratiti oblikovne i funkcionalne vrijednosti koje je davno izgubio«, da se »kod obnove mogu koristiti novi oblici i saznanja o izvornom stanju kao inspiracija za novu izgradnju«, zatim da postoje »dijelovi amfiteatra koji nikada nisu bili vidljivi i ne predstavljaju oblikovnu vrijednost amfiteatra« i da »je moguće u strukturi temeljnih zidova, radi funkcionalnog rješavanja određenih pratećih sadržaja otvoriti otvore vodeći računa da osnovni konstruktivni sistem bude prepoznatljiv«. Tako i tekst, zaista vjerno, prati projektantske listove koje smo analizirali. Točka 4. teksta sadrži i ovu formulaciju: »Na temelju pouzdanih znanstvenih studija pretpostavljenog izvornog stanja.« U tome je bit našeg neslaganja: ne smatramo da se pretpostavljena izvorna stanja mogu znatveno studirati pouzdano tako da budu temelj bilo čemu.

Intervencija u parapetnoj zoni (odnosno ograda caffè-terase) na razini prvog cirkularnog hodnika amfiteatra; srpanj 1985.

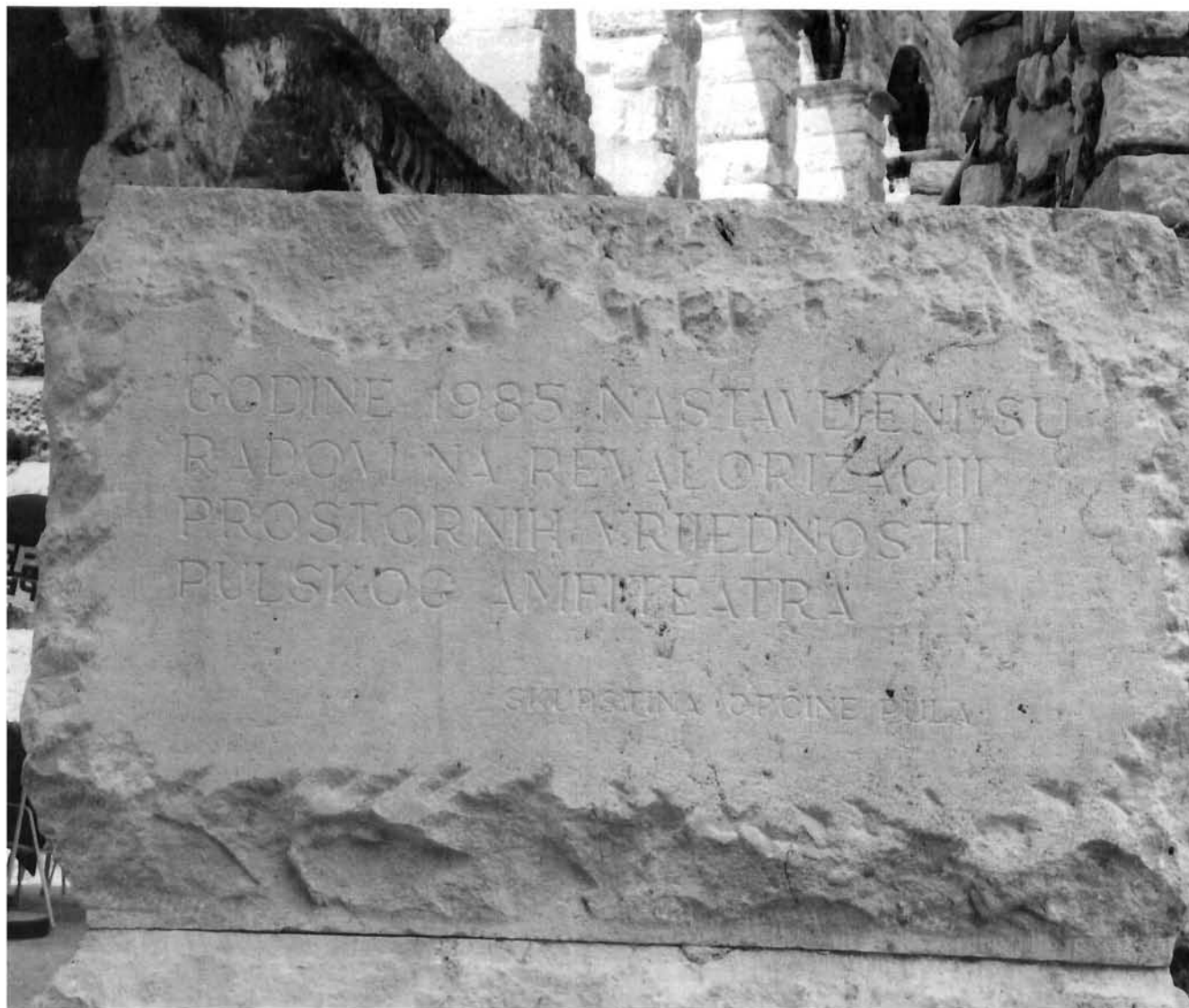
6. Prijedlog zaključaka

6.1. Predlažem da Društvo zatraži od Skupštine općine Pula obustavu radova zbog šteta koje su nanijete spomeniku nulte kategorije, svjetski poznate građevine, i zbog još većih šteta koje se spomeniku nanose projektom. Dalje predlažem: zatražiti reviziju programa i projekta; zatražiti intervenciju Komiteta za kulturu, prosvjetu i fizičku kulturu SRH. Obavijestiti o tome nadležne zavode za zaštitu spomenika i zainteresirana stručna društva (arheologa, konzervatora, arhitekata) i znanstvene institucije i obavijestiti Republičku konferenciju Socijalističkog saveza — sekciju za kulturu. Obrazložiti zahtjev time što ovaj put nije riječ

samo o kulturnoj i znanstvenoj šteti nego i kompromitaciji na internacionalnom planu jer se oštećuje svjetski poznata građevina prema kojoj naša zemlja ima stvarno i formalne obaveze pred međunarodnom javnosti. Prijeti opasnost inozemne političke instrumentalizacije »pneumatskih čekića u amfiteatru«.

6.2. Organizirati u našem Društvu a potaći u drugim stručnim društvima i uopće u stručnoj javnosti raspravu o problemu tretmana amfiteatra. Raspraviti konceptijski aspekt (što je amfiteatar danas — arheološki park, otvorena scena s minimalnom pokretnom opremom ili to što nudi projekt?), metodološki aspekt (tretirati čitav amfiteatar kao

Kamen temeljac na caffè-terasi; srpanj 1985.

problem, a ne podvrgnuti cjelinu aktualnim interesima investitora; valorizirati dosadašnju dokumentaciju javno, barem izložbom) i naposljetku raspraviti ulogu povijesti umjetnosti kao struke, posebno s obzirom da je u autora očita insuficijentnost estetske kompetencije i historiografsko-kulturološkog aparata. Mislim da bi autori i suradnici trebali započeti s prezentacijom projekta i radova u amfiteatru.

7. Post scriptum

Premda treba iznositi argumente i objekcije onako kako smatramo da stvari stoje, smatram da treba biti obazriv prema kolegama u Puli. Prvo zato jer je riječ o prvoj generaciji domaće inteligencije koja se nalazi na vodećim stručnim i upravnim mjestima u Istri. Ne smije se zaboraviti da je prva hrvatska gimnazija otvorena u Puli 1947. godine. Intencija i cilj treba da bude pomoć kolegama, a ne njihova blamaža. A drugo zato što pred nama nije iznimka, nego jedan od teških promašaja u nizu. Ti se promašaji događaju u našim sredinama koje su imale normalniji i sre-

tniji razvoj od Istre. I usred Zagreba događaju nam se takvi promašaji. U Puli se je, osim svega ostalog, na amfiteatru dogodio i suviše mehanički prijenos iskustva iz Splita. Premda je to poznato iskustvo dijelom izvanredno vrijedno, ono sadrži slabosti koje su se ovdje pokazale u nepodnošljivom obliku. Te slabosti nismo ranije raspravili ili ih nismo uspjeli raspravom osporiti u dovoljnoj mjeri, tako da danas nismo u poziciji da se s visine odnosimo prema žrtvama tih negativnih stručnih kontinuiteta kao prema onom što se događa u provinciji, gdje prave koješta. Najoštrije prigovore moramo uputiti sebi jer smo dopustili razvoj koji je doveo do stanja u kojem su mogući takvi ekscesi.

Tu posebnu obazrivost ne treba, međutim, gajiti prema Zavodu za arhitekturu Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta i njegovoj Radnoj grupi Split, potpisnicima idejnog projekta za amfiteatar. Za njih vrijede samo obaveze i prava svakog javnog rada koji po prirodi stvari podliježe javnom sudu.

Zagreb, 25. travnja 1985.

Summary

Eugen Franković

The Amphitheater in Pula (a report about the project for its reconstruction and work in progress)

The report was presented to the Society of Art Historians of Croatia in April 1985. The project for the reconstruction adaptation of this Roman amphitheatre built in the 1st century AD includes the construction of a caffè-bar with terrace, a restaurant and tourist office. The project has been explained as an attempt to make this monument »pay its own way« and to be more strongly included into contemporary life, particularly tourism.

In accordance with the project, work has been undertaken on the removal of the stone content of a part of the foundations in the western part of the amphitheatre, making apertures in the walls in more than twenty places, placing a reinforced concrete plateau on the level of the first circular corridor of the amphitheatre (to become the ceiling of the caffè-bar and restaurant, and the floor of the cafeteria terrace), building additions to walls and staircases which had crumbled long ago, and bringing in numerous details necessary for catering to tourists: bar counters, parapets for the new terrace, sanitary installations and facilities. The report states that the following errors were committed: enormous quantities of original Roman wall content in good condition have been removed (parts of the foundation walls and their stone fillings), new constructions have been added which have altered the Roman construction system and limited the entire building to the life-span of reinforced concrete; new materials have been used inadequately or ruthlessly and hypothetical long non-existing parts of the structure added, and installations put in, burdening the original structure and destroying its integrity. The report points out that interventions on architectural monuments should strive in the first place to preserve the authenticity of the building. A basic prerequisite for this is an understanding of the historical context of the building. An ahistorical approach is thus a capital sin in such undertakings: here it can be detected in the singling out of the architectural form from its historical context, forcing on it at the same time contemporary plastic criteria regardless of the generic qualities of the monument. Such a concept which ignores all historical relations, propelled as it is by the mere impulses of the author's sensibility, in fact represents a direct attack on the authenticity of this monument.

Bilješka

¹ Dopunskim istraživanjem dokumentacije koja se odnosi na djelovanje institucija i stručnjaka u vezi s radovima na puljskom amfiteatru, utvrdio sam značajne razlike u gledištima članova Odbora za revitalizaciju. Posebno se izdvaja stajalište akademika Andre Mohorovičića. Na prvoj sjednici Odbora 2. veljače 1984. akademik Mohorovičić govori prvi i iznosi, prema zapisniku, slijedeće: prvo: valorizacija — objekt je najviše kategorije; drugo: metodologija — potrebno je dobiti egzaktnu znanstvenu dokumentaciju; treće: namjena objekta. »S tim u vezi spominje se turistička mogućnost Istre. Turizam bi trebao biti zainteresiran za oživljavanje i revitalizaciju kulturno-historijskih spomenika Pule, koji su u mnogome doprinijeli razvoju turističke privrede. Dakle, prvo treba pristupiti valorizaciji amfiteatra, potom izraditi znanstvene studije (arheološke, arhitektonske, povijesne), a zatim naći mogućnost suvremene namjene objekta.« Ostali prisutni članovi Odbora isticali su drukčije naglaske i oni su, na žalost, kasnije prevladali. (Usp. Arhiv Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Rijeka; dokumentacija o radovima na amfiteatru u Puli; zapisnik sjednice Odbora za revitalizaciju 2. veljače 1984.)